

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας

Λ. Συγγρού 134, 1^{ος} όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178

<http://www.genderpanteion.gr>, e-mail: gender@panteion.gr

ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

**‘Το φύλο...Αλλάζει!
Έρευνα, Θεωρία και Πολιτική της Έμφυλης Πραγματικότητας στον 21^ο
αιώνα’**

**Ιούνιος 2 – 3, 2005
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Αθήνα, Ελλάδα**

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Φώτης Πολίτης, Διευθυντής Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης
Νομού Λακωνίας.

ΤΙΤΛΟΣ

**«Τα αγόρια (επιτέλους) κλαίνε!»:
Αντι-(ετερο)σεξιστικές πρακτικές
και «ανδρικοί» μετα-σηματισμοί στο δημοτικό σχολείο.**

1. Εισαγωγή

Ο εκπαιδευτικός θεσμός αποτελεί πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής, ανα-παραγωγής και διαμόρφωσης «ανδρικών»¹ και «γυναικείων» υποκειμενικότητων, για εκπαιδευτικούς, μαθητές και μαθήτριες, καθώς μέσα σ’ αυτόν διακινούνται –ρητά ή άρητα- νοήματα, έννοιες και πρακτικές που επιδρούν στη συγκρότηση και ανα-συγκρότηση έμφυλων συμπεριφορών και ασυμμετριών (Askew & Ross, 1988; Thorne, 1993; Epstein & Johnson, 1998; Skelton, 2001; Kehily, 2002).

Ειδικότερα, η εκπαίδευση διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη μορφοποίηση ανδρικών «ταυτοτήτων» (Connell, 1989; Mac An Ghail, 1994; Epstein, 1997; Politis, 1997; Πολίτης, 2005), μέσω του αναλυτικού προγράμματος και παραπρογράμματος (Clarricoates, 1978), των σχολικών εγχειριδίων (Πολίτης, 1994) και των μεθόδων διδασκαλίας (Δαράκη, 2005a), του συστήματος διοίκησης, επιτήρησης, ελέγχου και πειθαρχίας, του έμφυλου διαχωρισμού καθηκόντων και γνωστικών αντικειμένων των εκπαιδευτικών, του συστήματος αξιολόγησης και επιλογής των μαθητών/τριών, των ανταγωνιστικών αθλοπαιδιών, κ.λπ., εντείνοντας και

¹ Η χρήση εισαγωγικών στις διάφορες έννοιες αυτού του κειμένου, γίνεται για την αποφυγή ουσιοκρατικής παρα-νόησής τους, καθώς δεν αντιμετωπίζονται ως πάγιες και δεδομένες αλλά ως ρευστές και μεταβαλλόμενες.

ενισχύοντας διαρκώς την έμφυλη και ιεραρχική διχοτόμηση (βλ. και Δεληγιάννη & Ζιώγου, 1993; 1997).

Φυσικά, οι μαθητές/τριες δεν αποτελούν παθητικούς δέκτες της έμφυλης σχολικής κοινωνικοποίησης, αλλά συμμετέχουν ως ενεργά υποκείμενα στη διαμόρφωση των έμφυλων υποκειμενικοτήτων τους, μέσα από μια συνεχή διαπραγμάτευση με το σχολικό περιβάλλον (Henriques et al, 1998).

Το παρόν διάβημα στηριζόμενο στις αρχές του μεταμοντέρνου φεμινισμού (Weedon, 1997), θεωρεί την ανδρική «ταυτότητα» ως ένα ρευστό και υπό συνεχή διαπραγμάτευση ενέργημα, μια επαναλαμβανόμενη παραστασιακή επιτέλεση (performance) (Butler, 1990), και όχι ως μια «ουσία» πάγιων και άκαμπτων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, όπως τη θέλει η ουσιοκρατική αντίληψη (Fuss, 1989), και συνεπώς, είναι δεκτική μετασχηματισμού. Η έκθεση λοιπόν των υποκειμένων σε εναλλακτικούς, αντι-κομφορμιστικούς και μη-διχοτομικούς αντι-Λόγους (counter-discourses) για το φύλο, καθώς και η δυνατότητα κριτικής τοποθέτησής τους απέναντι στην υπάρχουσα έμφυλη τάξη πραγμάτων, έχει ως αποτέλεσμα την επαν-οριοθέτηση των έμφυλων «ταυτοτήτων» τους, με την ενεργό διαπραγμάτευση των «ανδρισμών» τους (βλ. και Davies, 1989; 1997).

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει πώς μέσω αντι-(ετερο)σεξιστικών πρακτικών, τ' αγόρια της Ε' τάξης ενός δημοτικού σχολείου, ευαισθητοποιήθηκαν σε ζητήματα έμφυλης συμμετρίας, αμβλύνοντας τις αναχρονιστικές και οπισθοδρομικές για την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους στερεοτυπικές «ανδρικές» προϊδεάσεις και προκαταλήψεις τους, κινούμενα και τοποθετούμενα αβίαστα σε ένα ευρύ φάσμα έμφυλων χαρακτηριστικών, χωρίς περιθωριοποιήσεις και ομοφυλοφοβικές απαγορεύσεις (βλ. και Askew & Ross, 1984; Anti-Sexist Working Party, 1985; Whyld, 1986; 1992; Whyld et al, 1990; Δαράκη, 2005β).

2. Αντι-(ετερο)σεξιστικές δραστηριότητες

Σκοπός των δραστηριοτήτων ήταν η έκθεση των μαθητών σε αντι-(ετερο)σεξιστικούς Λόγους (anti-heterosexist discourses), ώστε να έχουν τη δυνατότητα εναλλακτικών τοποθετήσεων μέσα σ' αυτούς, αμβλύνοντας έτσι τις (ετερο)σεξιστικές αντιλήψεις και προϊδεάσεις τους.

2.1. Στόχοι

Με τις δραστηριότητες στις οποίες ενεπλάκησαν οι μαθητές/τριες, επιδιώχθηκε:

- Να καταγραφεί ο έμφυλα μεταβαλλόμενος χαρακτήρας των επαγγελματιών
- Να εξεταστούν οι «ανδρικοί» και «γυναικείοι» ρόλοι στα πλαίσια της οικογένειας και να επισημανθεί ο μεταβαλλόμενος χαρακτήρας τους
- Να ευαισθητοποιηθούν στους περιορισμούς που δημιουργούν οι στερεοτυπικές έμφυλες συμπεριφορές, για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας
- Να αναπτύξουν δεξιότητες, οι οποίες θεωρούνται στερεοτυπικά «γυναικείες»
- Να εκφράζουν τα συναισθήματά τους αβίαστα
- Να δημιουργούν στενούς συναισθηματικούς δεσμούς φιλίας με ομόφυλους ομηλικούς, χωρίς ομοφυλοφοβικούς περιορισμούς
- Να αναγνωρίζουν τις μισογυνιστικές συμπεριφορές και να τις απορρίπτουν
- Να υιοθετούν εναλλακτικές συμπεριφορές, κατανοώντας την αναγκαιότητα της προσωπικής συμμετοχής στην προσπάθεια ανατροπής των έμφυλων ασυμμετριών
- Να σέβονται και να αποδέχονται κάθε μορφής διαφορετικότητα

2.2. Ενδεικτικές δραστηριότητες

Οι δραστηριότητες ευαισθητοποίησης διήρκεσαν ολόκληρο το σχολικό έτος. Υιοθετήθηκε η διαθεματική προσέγγιση (Ματσαγγούρας, 2003), καθώς και η εκπόνηση σχεδίων εργασίας

(projects) (Frey, 1999), ενώ οι μαθητές/τριες χωρίστηκαν σε έμφυλα μικτές ομάδες των 3-4 ατόμων. Οι δραστηριότητες με τις οποίες ενεπλάκησαν ήταν οι παρακάτω:

- Συζήτησαν για το τι κοινό ή τι διαφορετικό έχουν μεταξύ τους, με στόχο να γνωριστούν καλύτερα και ουσιαστικότερα, μιλώντας ο ένας στον άλλο για τον εαυτό του, τονίζοντας συναισθήματα, ελπίδες, φοβίες, ανησυχίες, προσδοκίες
- Συζήτησαν ελεύθερα για αποτυχίες τους, για στιγμές που είχαν φοβηθεί έντονα, καθώς και για περιπτώσεις που έκλαψαν
- Εντόπισαν ποια στοιχεία του χαρακτήρα των φίλων τους τους άρεσαν, αιτιολογώντας την επιλογή τους
- Συγκέντρωσαν «αγορίστικα» και «κοριτσίστικα» παιχνίδια και συζήτησαν για το ποια από αυτά δε θα επέλεγαν για το παιχνίδι τους και γιατί
- Κατέγραψαν την έντονη παρουσία του αρσενικού γραμματικού γένους στα σχολικά εγχειρίδια: «Η Γλώσσα μου» και την αποσιώπηση του θηλυκού, ενώ πειραματίστηκαν με τη χρήση μιας περισσότερο σύμμετρης κατά φύλο γλώσσας, η οποία μπορούσε να καθιστά τη γυναικεία παρουσία εμφανή
- Κατέγραψαν τα στερεοτυπικά «ανδρικά» και «γυναικεία» επαγγέλματα, όπως αυτά εμφανίζονται στα σχολικά εγχειρίδια και συζήτησαν για το μεταβαλλόμενο χαρακτήρα τους
- Εντόπισαν «ανδρικά» και «γυναικεία» στερεοτυπικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά παρουσιάζονται σε συνηθισμένα παραμύθια και έγραψαν το παραμύθι με τροποποιημένα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα το μετέτρεπαν σε μη-στερεοτυπικό
- Διάβασαν λογοτεχνικά βιβλία και συζήτησαν τα σημεία που περιείχαν έμφυλες προκαταλήψεις, ενώ παρουσίασαν ένα διαφορετικό τέλος του έργου
- Ανέλυσαν περιοδικά και διαφημίσεις για το πώς απεικονίζουν τους «πραγματικούς» άνδρες και προβληματίστηκαν σχετικά με τις πιέσεις που δέχονται από τα ΜΜΕ για την υιοθέτηση «ανδρικών» στερεοτυπικών συμπεριφορών
- Κατέγραψαν την ασύμμετρη απεικόνιση αγοριών και κοριτσιών στα comics, καθώς και τις στερεοτυπικές δραστηριότητες με τις οποίες εμπλέκονταν
- Βιντεοσκόπησαν τις δραστηριότητες αγοριών και κοριτσιών κατά τη διάρκεια του διαλείμματος και προβληματίστηκαν για την άδικη «κατοχή» του αύλειου χώρου απ' τ' αγόρια ή/και τις «αναίτιες» επιδρομές των αγοριών στις τουαλέτες των κοριτσιών
- Εντόπισαν και κατέγραψαν σχολικές πρακτικές που δημιουργούν έντονα έμφυλους διαχωρισμούς, μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας, στις πρωινές συγκεντρώσεις, στα σχολικά διοικητικά έντυπα και αρχεία, κ.λπ. και πρότειναν εναλλακτικές προτάσεις
- Τ' αγόρια ανέλαβαν τη «φροντίδα»/«προστασία» νηπίων του συστεγαζόμενου νηπιαγωγείου, κατά την ώρα των διαλειμμάτων
- Καλλιέργησαν τη δεξιότητα της συνεργατικής και όχι της ανταγωνιστικής συμπεριφοράς
- Μαγείρεψαν απλές συνταγές στην κουζίνα του ολοήμερου σχολείου (βραστά αυγά, ψητές πατάτες, μακαρόνια, ρύζι, κ.λπ.), τα οποία στη συνέχεια έφαγαν, ενώ επιχείρησαν -ανά ομάδα- την παρασκευή περιπλοκότερων εδεσμάτων στο σπίτι ενός μέλους της ομάδας, υπό την επίβλεψη γονέα
- Ενεπλάκησαν στην επίλυση «διλημάτων» που προξενούν οι έμφυλοι στερεοτυπικοί διαχωρισμοί
- Δραματοποίησαν θεατρικό παιχνίδι με έμφυλους στερεοτυπικά αντιθετικούς ρόλους

2.3. Αξιολόγηση δραστηριοτήτων

Μετά την ολοκλήρωση των παραπάνω δραστηριοτήτων παρουσιάστηκε η φανταστική ιστορία ενός 11χρονου μαθητή, ο οποίος αντιμετώπιζε το δίλημμα του να γίνει χορευτής κλασικού μπαλέτου ή πυγμάχος, όπως επιθυμούσε ο πατέρας του². Στη σχετική συζήτηση που

² Η ιστορία βασίστηκε στην κινηματογραφική κοινωνική ταινία του Hollywood, με τίτλο: «Billy Elliot» (2000) (ελληνική απόδοση: Γεννημένος χορευτής), όπου ο 11χρονος Billy ωθείται από τον ανθρακωρύχο πατέρα του

ακολούθησε, η πλειοψηφία των μαθητών τοποθετήθηκε μη-ομοφυλοφοβικά –αν θεωρήσουμε ότι στερεοτυπικά, ο χορευτής κλασικού μπαλέτου αποτελεί συνώνυμο ομοφυλοφίλου. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα διαλόγου με μαθητή:

Φ.Π: Αν ήσουν στη θέση του Billy Elliot, τι θα επέλεγες να γίνεις; Χορευτής κλασικού μπαλέτου ή πυγμάχος;

Μαθητής 1: Χορευτής μπαλέτου, γιατί είναι πιο εύκολο επάγγελμα ... είναι και δυσκολότερο να χτυπήσεις. Δε θα ήθελα να γινόμουν πυγμάχος, γιατί δεν είμαι πολύ δυνατός και νομίζω ότι δε θα άντεχα στις προπονήσεις και στους αγώνες. Σαν πυγμάχος ίσως κάποτε να χτυπούσα άσχημα.

Φ.Π: Πώς νομίζεις ότι θα σε αντιμετώπιζαν τα υπόλοιπα αγόρια της γειτονιάς σου, έπειτα από αυτή σου την επιλογή;

Μαθητής 1: Θα με κορόιδευαν, γιατί το μπαλέτο είναι γνωστό ως γυναικεία απασχόληση, αλλά εμένα δε με νοιάζει! Τα κορίτσια δε νομίζω να έδιναν σημασία για την απόφασή μου. Τα αγόρια που είναι περισσότερο βίαια θα ήθελαν να συνεχίσω να θέλω να είμαι πυγμάχος.

3. Συμπεράσματα

Αν και ο νόμος πλαίσιο για την παιδεία (Ν.1566/1985) ορίζει ρητά –για πρώτη φορά– ότι σκοπό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελεί η ολοκλήρωση της προσωπικότητας των μαθητών/τριών ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, ο σχολικός θεσμός δεν κατόρθωσε να εκπληρώσει τη ρήτρα της έμφυλης συμμετρίας, καθώς εξακολουθεί να διαπνέεται από μια αύρα ανδρο-κεντρισμού και συνακόλουθα σεξισμού. Το γεγονός αυτό έχει ως επακόλουθο την παρεμπόδιση της ελεύθερης και αβίαστης ανέλιξης των δυνατοτήτων των μαθητών/τριών, χωρίς την ανάσχεση από τα καταπιεστικά και περιοριστικά έμφυλα στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Η παραπάνω, λοιπόν, παρεμβατική δράση, ενέχει πολιτικές επιπτώσεις, καθώς υιοθετεί αντι-(ετερο)σεξιστικές πρακτικές, συμβάλλοντας στην άμβλυνση του (ετερο)σεξισμού, και συνεπώς, στο μετασχηματισμό των «ανδρικών» ταυτοτικών διαδικασιών, προσβλέποντας προς μια συμμετρικότερη κατά φύλο ελληνική-ευρωπαϊκή δημοκρατική κοινωνία.

να αρχίσει μαθήματα πυγμαχίας, φορώντας τα γάντια που κάποτε τίμησε με τις γροθιές του ο ίδιος. Όμως, ο Billy δεν είναι φτιαγμένος για ένα τόσο βίαιο άθλημα κι αυτό γίνεται ολοφάνερο από την απογοητευτική πρόδο του. Κάποια μέρα που παραμένει ως αργά στο γυμναστήριο, μαγεύεται από τις κινήσεις μιας τάξης κλασικού μπαλέτου. Ο Billy εγκαταλείπει τα μαθήματα πυγμαχίας και παρακολουθεί κρυφά μαθήματα μπαλέτου, ενώ όταν το μαθαίνει ο πατέρας του, εξαγριώνεται και τον τιμωρεί. Τελικά, ο πατέρας του πείθεται για το ταλέντο του και τον στηρίζει ηθικά και οικονομικά.

Η τέχνη του κλασικού μπαλέτου είναι έντονα συνυφασμένη με στοιχεία θηλυκότητας και συναισθηματισμού, και ως εκ τούτου, έρχεται σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά του ηγεμονικού ετεροσεξιστικού ανδρισμού. Συνεπώς, κάθε ανδρική συμμετοχή ερμηνεύεται με την προκατάληψη της θηλυπρέπειας και της ομοφυλοφοβίας. Ο μαθητής, λοιπόν, καλείται να αποφασίσει να επιλέξει ανάμεσα σ' έναν ηγεμονικό ανδρισμό –αυτόν του πυγμάχου– ή σ' έναν με ομοφυλοφιλικά υπονοούμενα –αυτόν του χορευτή κλασικού μπαλέτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Σε αγκύλη βρίσκονται οι χρονολογίες πρώτης έκδοσης του έργου)

Α. Αγγλοσαξονική

- Anti-Sexist Working Party (1985) "Look, Jane, look": Anti-sexist initiatives in primary school, in Weiner, Gaby (ed.) *Just a Bunch of Girls: Feminist Approaches to Schooling*, Buckingham: Open University Press, pp.134-45.
- Askew, Sue / Ross, Carol (1984) *Anti-Sexist Work with Boys*, London: Inner London Education Authority.
- Askew, Sue / Ross, Carol (1988) *Boys Don't Cry: Boys and Sexism in Education*, Milton Keynes: Open University Press. Επίσης, (1992) *Ta Αγόρια δεν Κλαίνε*, (μετ. Μανίνα Τερζίδου), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Beckett, Lori (2001) Challenging boys: Addressing issue of masculinity within a gender equity framework, in Martino Wayne / Meyenn, Bob (eds) *What About the Boys? Issues of Masculinity in Schools*, Buckingham: Open University Press, pp.66-81.
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York/London: Routledge.
- Campbell, Annie / Brooker, Nicola (1990) Tom, Dick and/or Harriet: Some interventionist strategies against boys' sexist behaviour, in Tutchell, Eva (ed.) *Dolls and Dungarees: Gender Issues in the Primary School Curriculum*, Buckingham: Open University Press, pp.71-9.
- Clarricoates, Katherine (1978) «Dinosaurs in the classroom»: A re-examination of some aspects of the «hidden» curriculum in primary schools, *Women's Studies International Quarterly*, 1, pp.353-64.
- Connell, Robert, W. (1989) Cool guys, swots and wimps: The interplay of masculinity and education, *Oxford Review of Education*, 15, 3, pp.291-303.
- Connell, Robert, W. (1995) *Masculinities*, Cambridge/Oxford: Polity Press/Blackwell.
- Davies, Bronwyn (1989) The discursive production of the male/female dualism in school settings, *Oxford Review of Education*, 15, 3, pp.229-41.
- Davies, Bronwyn (1997) Constructing and deconstructing masculinities through critical literacy, *Gender and Education*, 9, 1, pp.9-30.
- Epstein, Debbie (1997) Boyz' own stories: Masculinities and sexualities in schools, *Gender and Education*, 9, 1, pp.105-15.
- Epstein, Debbie / Johnson, Richard (1998) *Schooling Sexualities*, Buckingham: Open University Press.
- Fuss, Diana (1989) *Essentially Speaking: Feminism, Nature and Difference*, New York: Routledge.
- Henriques, Julian / Hollway, Wendy / Urwin, Cathy / Venn, Couze / Walkerdine, Valerie (1998) [1984] *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*, London: Routledge.
- Kehily, Mary, Jane (2002) *Sexuality, Gender and Schooling: Shifting Agendas in Social Learning*, London: Routledge.
- Lloyd, Trefor (1997) *"Let's Get Changed Lads": Developing Work with Boys and Young Men*, London: Working with Men.
- Mac An Ghail, Mairtin (1994) *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling*, Buckingham: Open University Press.
- Politis, Fotis (1997) *The Procrustean Bed of Masculinities: An Exploration of Boys' Concepts of Masculinities in a Greek Kindergarten Through the Lens of Feminism*, Unpublished M.A. Dissertation, Institute of Education, University of London.
- Salisbury, Jonathan / Jackson, David (1996) *Challenging Macho Values: Practical Ways of Working with Adolescent Boys*, London: The Falmer Press.
- Skelton, Christine (2001) *Schooling the Boys: Masculinities and Primary Education*, Buckingham: Open University Press.

- Thorne, Barrie (1993) *Gender Play: Girls and Boys in School*, Buckingham: Open University Press.
- Weedon, Chris (1997) *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*, Oxford: Blackwell, (2nd edition).
- Whyld, Janie (1986) *Anti-Sexist Teaching with Boys*, Caistor, Lincs: Whyld Publishing.
- Whyld, Janie (1992) *Countering Objections to Anti-Sexist Work*, Caistor, Lincs: Whyld Publishing.
- Whyld, Janie / Pickersgill, Dave / Jackson, David (1990) (eds) *Update on Anti-Sexist Work with Boys and Young Men*, Caistor, Lincs: Whyld Publishing.

B. Ελληνόγλωσση

- Δαράκη, Ελένη (2005α) Η συγκρότηση ηγεμονικών ανδρισμών μέσα από το μάθημα των φυσικών επιστημών σε ένα ολιγοθέσιο δημοτικό σχολείο, Εισήγηση στο διήμερο Επιστημονικό Συμπόσιο που διοργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το Διδασκαλείο «Δημήτρης Γληνός» και το Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με θέμα: *Φύλο και Εκπαίδευση: Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες και Νέες Τεχνολογίες*, (2-3 Απριλίου 2005), Θεσσαλονίκη.
- Δαράκη, Ελένη (2005β) Ανα-«κατασκευάζοντας» αγόρια και κορίτσια μέσα στη σχολική τάξη: Ευαισθητοποίηση μαθητών/τριών της Στ' τάξης του δημοτικού σχολείου σε θέματα έμφυλης συμμετρίας, μέσα από ένα σχέδιο εργασίας (project), Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο που διοργάνωσαν τα Τμήματα Κοινωνιολογίας, Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφίας και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, με θέμα: *Έμφυλοι Μετασχηματισμοί* (12-15 Μαΐου 2005), Ρέθυμνο.
- Δεληγιάννη, Βασιλική / Ζιώγου, Σιδηρούλα (1993) (επιμ.) *Εκπαίδευση και Φύλο: Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάννη, Βασιλική / Ζιώγου, Σιδηρούλα (1997) (επιμ.) *Φύλο και Σχολική Πράξη: Συλλογή Εισηγήσεων*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Frey, K. (1999) *Η Μέθοδος Project: Μια μορφή Συλλογικής Εργασίας στο Σχολείο ως Θεωρία και Πράξη*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Ματσαγγούρας, Γ. Ηλίας (2003) *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση: Εννοιοκεντρική Αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, Αθήνα: Γρηγόρης, (2^η έκδοση).
- Πολίτης, Φώτης (1994) Για μία αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων: Η περίπτωση μελέτης του γλωσσικού σεξισμού στα βιβλία του δημοτικού σχολείου «Η Γλώσσα μου», *Νέα Παιδεία*, 71, σσ.135-48.
- Πολίτης, Φώτης (2004) Η «ποιητική» της θηλυκότητας: Μια «ανάγνωση» του ποιήματος του Γιάννη Ρίτσου «Μονεμβασιώτισσες», στο Πρακτικά Στ' Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή που διοργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με θέμα: *Λακωνία: Γλώσσα, Ιστορία, Πολιτισμός*, (Limeni Village, Αρεόπολη, 14-16 Μαΐου 2004), Αθήνα: Ατραπός, σσ.234-42.
- Πολίτης, Φώτης (2005) (Ετερο)σεξουαλικότητα και ανδρισμοί: Η συγκρότηση ανδρικών «ταυτοτήτων» στα σχολικά συγκείμενα ενός μονοθέσιου δημοτικού σχολείου, Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο που διοργάνωσαν τα Τμήματα Κοινωνιολογίας, Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφίας και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, με θέμα: *Έμφυλοι Μετασχηματισμοί* (12-15 Μαΐου 2005), Ρέθυμνο.